

Teoretické a metodologické přístupy ke zkoumání socialistického společenského vědomí

(Sborník, část I. a II. — VŠP ÚV KSČ)

Ve dnech 19. až 21. dubna 1982 se na Vysoké škole politické ÚV KSČ v Praze uskutečnila konference s širokou mezinárodní účastí, věnovaná problematice teoretických a metodologických přístupů ke zkoumání společenského vědomí. Bližší seznámení s přednesenými referáty nám umožňuje *sborník konference*, který obsahuje celkem 22 příspěvků.

Vzhledem k podnětnosti některých referátů, které mimo jiné mohou přispět ke zkvalitnění teoreticko-metodologických východisek prováděných empirických výzkumů společenského vědomí, považujeme za prospěšné podat o nich stručnou informaci.

Analýze současných přístupů k výzkumu společenského vědomí a možnostem jejich dalšího rozpracování, je věnován příspěvek prof. V. Brychnáče a V. Čecháka (VŠP ÚV KSČ), nazvaný *Dialektickomaterialistické přístupy ke zkoumání socialistického společenského vědomí* (I. část sborníku, s. 5—46). Autoři podtrhují význam diskutované problematiky, zabývají se teoreticko-konceptuálním aparátem současné marxisticko-leninské teorie společenského vědomí, analyzují metodologické důsledky plynoucí pro poznání zákonitostí utváření socialistického vědomí z materialistické dialektiky. V příspěvku je zdůvodněna a konkretizována i naléhavá potřeba užší vzájemné spolupráce filozofie, politické ekonomie, sociologie, sociální psychologie a pedagogických věd ve výzkumech formování socialistického společenského vědomí. Autoři poukazují například na tu skutečnost, že „dosavadní výzkumná praxe směřující k postižení problematiky tvorby společenského vědomí byla orientována v oblasti sociologických přístupů zejména na zjišťování světónázorových a hodnotových orientací. V tomto směru... byly shromážděny určité signifikantní poznatky. Závažným problémem zůstává integrace přínosu těchto výzkumů k celkové problematice formování socialistického společenského vědomí. I když jde o postižení důležitých a závažných aspektů, přece jen jejich úloha v určení obsahu socialistického společenského vědomí jako celku je poměrně málo rozpracována. ... Určité potíže jsou spojené i s problémem teoretického a metodologického sjednocení jednotlivých výzkumů. Totéž lze říci o přínosu k problematice poznání společenského vědomí i v ostatních speciálních společenských vědách“ (s. 30—31).

Klíčovým problémem výzkumu společenského vědomí se v příspěvku nazvaném *Socialistické společenské vědomí jako systém* (I. část sborníku, s. 47—55) věnuje prof. L. N. Moskvíčov (ASV při ÚV KSSS). Pozornost koncentruje především na následující otázky: zkoumání socialistického společenského vědomí jako určitého sociálně historického typu vědomí, zkoumání socialistického společenského vědomí jako fungujícího systému, vývoj socialistického vědomí — obohacování jeho obsahu, změny v jeho sociálním statusu v procesu třídního boje dělnické třídy za kapitalismu a boje za vybudování socialistické a komunistické společnosti, povaha negativních jevů ve vědomí lidí, dialektika obecného a zvláštního v utváření a fungování společenského vědomí v různých socialistických zemích.

O zkušenostech s uplatňováním metody „politických pohovorů“ při výzkumech procesů uvědomování informuje A. Kahsnitz (ASV při ÚV SED) v příspěvku nazvaném *Metodologické problémy výzkumu procesů uvědomování* (I. část sborníku, s. 92—99). Jde o skupinové rozhovory s dělníky, mládežníky, vedoucími pracovníky, vědeckotechnickou inteligencí, na nichž se podíleli pracovníci výzkumu i politické praxe a které byly orientovány na zjišťování světónázorového a třídního hodnocení společenských událostí, tendencí a procesů, stejně jako způsobů myšlení a chování zkoumané populace. Tyto výzkumy byly organizovány KVSED a jejich výsledky v komparaci s obsahovou analýzou podkladů a informačních zpráv stranických orgánů umožnily posoudit, zobecnit a charakterizovat základní tendence dalšího utváření socialistického vědomí pracujících.

Klasifikaci forem projevu socialistického vědomí pracujících se v příspěvku *Společenské vědomí a socialistické uvědomění pracujících* (I. část sborníku, s. 108—117) věnuje M. Nikolova (ASV při ÚV BKS). Vychází z názoru, že socialistické vědomí se může projevovat pouze prostřednictvím forem společenské aktivity, v níž praktická činnost vystupuje jako aktivita nejvyšší úrovně. Faktické činy, reálné chování, konkrétní práce jsou pak objektivně postižitelné a měřitelné formy projevu socialistického uvědomění. Za hlavní a určující formu praktické aktivity pokládá aktivitu sociálně ekonomickou (pracovní) a společensko-politickou. Jako nejdůležitější charakteristiky těchto forem uvádí svědomitost, která je bezprostředně spjata se stavem kázně, a ta má určující význam v rozvoji socialistické demokracie, dále uvádí kompetenci, která prostřednictvím organizace práce nachází svůj výraz v rozvoji tvůrčí

iniciativy. Prvořadým kvalitativním vyjádřením těchto charakteristik je pak vysoká kvalita a vysoký společenský efekt rozvíjené aktivity. Autorka upozorňuje, že pracovní aktivita dosahuje nejvyššího projevu pouze tehdy, je-li v jednotě s aktivitou společensko-politickou, který určuje obsah a třídní zaměření jak ve výrobné pracovní činnosti, tak v činnosti ve sféře duchovního života. Stupeň rozvoje socialistického uvědomění nachází svůj výraz současně i v charakteru vzájemných vztahů mezi lidmi (ve výrobním procesu i mimo něj), v tom, nakolik každý přispívá k vytváření atmosféry kolektivismu, dělnosti a tvůrčího soupeření; nakolik je vytvořen u osobnosti aktivní životní postoj jako každodenní forma chování. Socialistické uvědomění je nerozlučně spjato s formami „osvojení“ společenských podmínek, sociálního prostředí, s tím, jaký je vztah lidí k životním statkům, co si maximálně přejí k uspokojení hmotných a duchovních potřeb. Jinak řečeno, nový typ uvědomění se projevuje i ve vzdělání a kulturnosti lidí, v jejich světonázorových, ideově politických, estetických, mravních a jiných kvalitách. Bohatství a harmoničnost socialistického uvědomění tedy nachází svůj výraz i v každodenním chování a v rodinných vztazích. Významným projevem úrovně uvědomění jsou i formy organizace a využívání volného času. Autorka zdůrazňuje nutnost zkoumat kritéria a ukazatele socialistického uvědomění komplexně, brát v úvahu všechny faktory, jež ovlivňují jeho různé formy a úrovně. Jenom tak je možné se vyhnout jednostrannému, elementárnímu výkladu různých projevů socialistického uvědomění při určování a hodnocení stavu socialistického vědomí.

Sociologických otázek se dotýkají ještě některé další příspěvky: Vztahem socialistického vědomí, svobody a odpovědnosti se zabývá prof. S. F. Odujev (I. část sborníku, s. 66—75), analytický charakter má vystoupení J. Barana, nazvané „Některé otázky rozvoje společenského vědomí v Polsku“ (I. část sborníku, s. 123—130), rozbor vztahu politického vědomí a ideologie v souvislosti s rozvojem politické aktivity dělnické třídy obsahuje příspěvek prof. M. Špačka (II. část sborníku, s. 5—22), metodologickým otázkám zkoumání negativních protisociálních jevů a jejich vlivu na utváření společenského vědomí se věnuje prof. V. Ráb (II. část sborníku, s. 49—56). Metodologický charakter má i vystoupení J. Filipce, nazvané „K dialektice vztahu vědomí a jednání“ (II. část sborníku, s. 57—63), místu a přetrvávajícím problémům sociologického výzkumu při zkoumání socialistického společenského vědomí se věnuje prof. F. Zich (II. část sborníku, s. 64—74), hluboké zamyšlení nad možnostmi vstupu sociologického poznání do zápasů o vědomí a ve vědomí lidí je obsaženo ve vystoupení prof. K. Rychtaříka (II. část sborníku, s. 75—87).

To jsou jen některé z řady zajímavých příspěvků obsažených ve sborníku, který jako celek umožňuje hlouběji se seznámit s teoreticko-metodologickými otázkami zkoumání společenského vědomí, s jeho kategoriálním a pojmovým aparátem, s problematikou formování socialistického společenského vědomí. Prezentované příspěvky obsahově obohacují některé kategorie (především „socialistické vědomí“), dávají podněty k jejich rozpracování a úrovní konkretizace přímo vybízejí k empirickému uchopení. Zároveň ukazují potřebu dále sjednocovat pojetí kategorií i přístupy v této oblasti, sjednocovat uplatnění marxisticko-leninské filozofické metody a metod empirického výzkumu i potřebu propracovat systém sociologických metod a technik výzkumu společenského vědomí.

Petr Václavík

Dialektika objektivních podmínek a subjektivního faktoru ve formování osobnosti rozvinuté socialistické společnosti

(Sborník katedry filozofie Akademie společenských věd při ÚV KSSS v Moskvě, Moskva 1983)

Problematika formování osobnosti nového člověka má v podmínkách socialismu velký praktický, vědecký a ideologický význam. V recenzovaném sborníku je nahlížena sociálně filozoficky. Obsah tvoří deset aspirantských statí, které jsou rozděleny do 3 kapitol:

1. Socialistické vědomí a hodnotové orientace (5 statí)
2. Vědeckotechnická revoluce a humanismus (2 statí)
3. Kritická analýza buržoazních koncepcí člověka (3 statí)

Sborník organicky navazuje na předcházející publikace katedry filozofie Akademie společenských věd.

K obsahu jednotlivých statí:

E. G. Kartašov: Vzájemné působení vědomí a sebevědomí osobnosti. Autor vychází z marxisticko-leninského učení o vědomí jako produktu společenského vývoje, ideál-